

2020 / Vol:6, Issue:25 / pp.519-534

Arrival Date : 11.03.2020

Published Date : 30.04.2020

Doi Number : <http://dx.doi.org/10.31589/JOSHAS.294>

Reference : Şahin, M. (2020). "Bâkî Dîvânı'nda Ayna Metaforu", Journal Of Social, Humanities and Administrative Sciences, 6(25): 519-534.

REVIEW ARTICLE

BÂKÎ DÎVÂNI'NDA Ayna METAFORU

The Mirror Metaphor in the Divan of Baki

Dr.Öğr.Üyesi Mehmet ŞAHİN

Akdeniz Üniversitesi, Türk İslam Edebiyatı, Antalya/Türkiye

ÖZET

Bu makalede amaç, sultânü'ş-şuarâ olan Bâkî'nin, Dîvânı'ndan hareketle ayna ile ilgili kullanımlarının tespit edilmesidir. Şiirlerinde ustaca gizlenmiş manalar, keskin bir zekâ, iç içe geçmiş katmanlı anlamlarla ifade edilen çok sayıda metafor bulunmaktadır. Bu metaforların tespiti hem Bâkî'nin mana dünyasını anlamaya hem de edebiyatta 16. yüzyıl düşünce yapısının ve üslûbunun anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Metaforların tespiti şüphesiz klasik şiirin izahında çok önemlidir. Bâkî'nin en büyük özelliklerinden biri kelimelerle sihirbaz gibi oynamasıdır. Bir kelime ile birden fazla mana kastedebilmektedir. Yine tek kelime ile birden fazla hayal dünyasına da daldırabilmektedir. Bu durum şiirleri okuyan herkeste farklı hisler uyandırmakta ve her okura farklı bir eser okuyor izlenimi vermektedir. Bunun sebebi ise çok katmanlı hayal dünyasını metaforlarla ifade etmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Bu metaforlar arasında ise sevgili ile ilişkili olan ayna metaforu ön plana çıkmaktadır. Bu çalışma ile Bâkî'nin ayna metaforunu nasıl kullandığı tespit edilerek, hayal dünyası ve düşünce sistematiği hakkında çıkarımlar yapılmıştır. Metaforların tespitinde Sabahattin Küçük'ün hazırlayıp Türk Dil Kurumu tarafından basılan (1994) nüshası esas alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bâkî, Ayna, Metafor, Sembol, Dîvan Edebiyatı

ABSTRACT

The purpose of this study is to identify Baki's usages (considered as the pioneer of poets) regarding the mirror with reference to his Divan. In his poems, many metaphors are expressed through skilfully hidden and sophisticated meanings and a sharp mind. The identification of these metaphors will contribute both to understanding his interpretation world and grasping the 16th-century mentality and style in the literature. This is also undoubtedly very crucial in explaining classical poetry. One of the greatest features of Baki is that he plays with words like a magician. He can mean more than one meaning with a word. He can also lead you to live in a dream world through a word. It gives different feelings to everyone who reads poems and gives each reader the impression of reading a different work. The reason for this is that it expresses the multi-layered dream world with metaphors. Among these metaphors, the mirror metaphor associated with the darling comes to the fore. With this study, it was determined how Baki used the mirror metaphor and made inferences about his imagination and thought systematics. In the identification of metaphors, the copy of Sabahattin Küçük prepared and printed (1994) by the Turkish Language Association was taken as a basis.

Keywords: Baki, mirror, metaphor, symbol, Divan Literature

1. GİRİŞ

Bir dilde sözün etkili hale getirilmesi, tek anlamlılıktan çıkarılıp zengin, ahenkli ve birden fazla manayı karşılayabilmesi edebiyatla mümkündür. Başka bir ifade ile edebiyat insanların duygu ve düşüncelerini tek düzelikten kurtarıp onları estetik olarak ifade etme imkânı tanımıştır. Duygu ve düşüncelerin ifadesinde kullanılan sözcükler, onların ses değerleri, anlam farklılıkları, kullanılan sanatlar ve dilin incelikleri bir bütün olarak ele alındığında, dil daha anlaşılabilir hale gelmektedir. Nesilden nesile aktarılan ortak duygu ve düşüncelerin ifade şekilleri bunların metafora dönüşmesini sağlamıştır. Zamanla bu metaforlar dili ve düşünceleri şekillendiren yapılara dönüşmüştür. Şiir dilinde ise duygu yoğunluğunun anlatıldığı, şairlerin vermek istedikleri mesajların içerisine gizlendiği, şiirin özünü oluşturan yapılar metafor olarak ifade edilmiştir. Şairler hayal, duygu ve düşüncelerini sembollerle daha kolay ifade etmişlerdir. Bu açıdan bakıldığında semboller, şairin soyut, metafizik ve hayal aleminde özgürce gezinmesini sağlamıştır. Açıklanamaz, görünemez

duygu, düşünce ve hayalleri tasvir edilebilir ve görünür hale getirmiştir. Kısaca semboller için duygu, düşünce ve hayallerin dışı vurumudur denilebilir. Şairlerin en sık kullandığı sembol ve metaforlardan biri de aynadır. Ayna, bir den fazla anlamda ve farklı metaforlarla ifade edilmiş bir kavramdır. Dolayısıyla şairlerin hayal dünyasının ortaya konulmasında ayna metaforunun bilinmesi son derece önemlidir. Bu sebeple Bâkî'nin ayna kavramını nasıl kullandığı konusu ele alınmıştır.

2. AYNA

Karşısındaki şeylerin görüntüsünü aksettiren, özellikle insanların kendilerini görmek için kullandıkları, arkası sırlanmış cam veya maddeden levha, gözğü manasına gelen ayna, Farsça âyîne (Kanar 2011:30) kelimesinden türetilmiştir. Mecazi olarak ise bir durumun, bir niteliğin zihinde canlanmasına, gözler önüne serilmesine yarayan şey demektir (Çağbayır 2007:389-390). Türkçe karşılığı olarak gözğü, Arapça karşılığı olarak ise mir'ât kullanılır. Keşfedildiği cilalı taş devrinden günümüze kadar demir, gümüş, tunç ve altın gibi malzemelerden imal edilen aynalar halk tarafından sıklıkla kullanılmıştır (Çetindağ 2011:15; Sinemoğlu 1991:259-260). Aynanın toplum tarafından benimsenmesi ve farklı alanlarda yararlanılması, onun birçok alanda kullanılan ortak kavramlardan biri haline gelmesini sağlamıştır. Ayna felsefi kavramların ifadesinde, psikolojik tahlillerde, edebî sanatlarda ve tasavvufî hakikatlerin anlatılmasında hem imgesel hem de simgesel boyutuyla kullanılmıştır.

Ayna sosyal hayatta fiziksel olarak da birçok alanda kullanılmıştır. Bu durum aynanın manevi anlam ve güç kazanmasına yol açmıştır. Örneğin ayna, psikoloji ve felsefede insanın benliğini sembolize eden bir sembole dönüşmüştür. Felsefi olarak ise ruh ve gönül güzelliği ile ilişkilendirilmiştir. Özellikle Çin kökenli inançlarda, Budizm'de, Şamanizm'de, Hristiyanlık ve İslamiyet'te yakın anlamlar kazanmıştır. Bu inançların hepsinde de genel hatları ile temiz ayna bilginin ve güzel bir ruhun, paslı ayna ise kararmış ve kirli bir ruhun sembolü olarak ele alınmıştır. (Durukan 2018:2).

Ayna daha çok soyut konuların somutlaştırılmasında bir araç olarak kullanılmıştır. Bu durum onun alanına göre farklı bir anlam kazanmasını sağlamıştır. Tasavvuf alanı söz konusu olduğunda Tanrı'nın aynası olarak insan ve âlem kastedilmiştir. İnsan söz konusu olduğunda Tanrının tecellisinin yeri olan kalp ayna olarak ifade edilmiştir. Aşık söz konusu olduğunda ise sevgili bir anda aynaya dönüşüverir.

Ayna şairler tarafından da farklı anlamları ifade etmek için şiire konu edilmiştir. “Aynanın sembolleşme, imajlaşma sürecinde ise Divan şiirinin çok belirgin katkısı vardır. Zamanla klasik Osmanlı şiirinin temel mazmunlarından biri de ‘ayna’ olur. Genel anlamda beşeri ve ilahi sevginin güzelliğini, saflığını, temizliğini anlatırken kullanıldığı gibi aşkın gönlünü, aşkını, rakiplerini, çektiği cefaları anlatmak için de kullanılmıştır” (Durukan 2018:2).

Aynanın şairler tarafından yaygın kullanımı onun bir metafora dönüşmesini sağlamıştır. Dilin imkanlarını sınırsız hale getiren metaforlar, alışılmış kelime ve mana birliklerine, özgün çağrışımlar yüklenmesi sonucu oluşurlar (Eke 2017:20). “Yunanca “öte” anlamına gelen meta sözcüğü ile “taşımak, aktarmak, götürmek” mânâsındaki “phoros” kelimelerinin bileşiminden oluşan “metapherein” sözcüğünden türetilen metafor; “bir deyim/ifadeyi, anlamlı bağlantısı olan bir başka deyim/ifade ile mecâzî olarak anlatmak” şeklinde tanımlanır. Öteden beri metaforlar, çeşitli din ve kültürlerde soyut kavramların bir tür ifade aracı olarak kullanılmaya gelmiştir. Mecaz, istiâre, teşbih, kıyas, mesel, kinâye ve sembolik imgelem gibi edebî söz sanatlarını da içine alan metafor, daha çok şiir ve belâgat alanlarında yer alan edebî bir sanat olarak görülmekle birlikte, felsefe ve düşünce alanında kendisine sıkça başvurulmuş bir anlatım biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır” (Ögke 2007:19-20). Bir “şey”in bazı yönlerinin bir başka “şey”e taşındığı ya da transfer edildiği özgül zihinsel/dilbilimsel süreçleri ifade etmek için de kullanılır (Cebeci 2019:9-10). Monroe Beardsley de metaforu, “metafor minyatür şiirdir” diye tarif eder (Lakoff-Johnson 2015:9). “Metaforlar, şiirin özünü ortaya çıkarmada önemli derecede bir rol üstlenirler. Bir bakıma şairin iletmek istediği

mesajlar, kendisini metaforların içinde gizler veya görünür kılar. Şiirsel dilde anlam yoğunluğunu iletmenin yolu dilin metaforik kullanımıyla sağlanır” (Darıcı 2014:18).”

Ayna ile ilgili metaforları doğru anlayabilmek için öncelikle aynaların özelliklerine bakmamız gerekir. Hem gerçek hem de mecazi yönüyle bir metafora dönüşen ayna ile ilişkili çok fazla terkip türetilmiştir. Mir’ât-ı dil, mir’ât-ı kalb, âyîne-i dil, gönül aynesi, âyîne-i nur veya âyîne-i envar, âyîne-i gîfî-nümâ, İskender’in aynası, Cem’in kadehi gibi terkipler klasik edebiyatta sıkça kullanılmıştır. Aynanın yetmiş kadar terkiбинin olması edebiyatta güçlü bir mazmun konusu oluşuna en büyük delildir (Yıldızlar 2018:8). Edebiyatta özellikle, cevher, gevher, cin, cân, peri, deste, hod-bîn, kalendar, lutf, letafet, nefes, papağan, saykal, safâ, sihr, toprak gibi kelimelerle birlikte ele alınır.

Bâkî Dîvânı’nda ayna ile ilgili metaforların belirlenmesinde Sabahattin Küçük’ün hazırlayıp Türk Dil Kurumu tarafından basılan nüshası esas alınmıştır. Dîvân’da ayna ilgili kullanımlar şu şekildedir: âyîne 63, mir’ât 16, âyîne-i ‘âlem-nümâ 8, âyîne-dâr 6, mir’ât-ı İskender 2, âyîne-i idrâk 2, âyîne-i pûlâd 2, âyîne-sîmâ 2, mir’âtü’s-safâ 1, âyîne-âb 1, âyîne-i devrân 1, âyîne-i Çin 1 yerde geçmektedir. (Öztürk 2007: 102)

Aynanın birden fazla özelliği vardır ve her bir özellik şiire ayrı ayrı konu olmuştur. Metalden imal edilirler. Nesnelere olduğundan büyük veya küçük gösterirler. Cin gibi soyut varlıklarla irtibat kurmada araç olarak da kullanılırlar. Hastanın ölüm anında nefes alıp almadığını anlamak için ağza ayna tutulur. Kararması için kılıf içerisinde tutulur. Paslanan aynalar kil ve külle parlatılır. Nefes tutar, nefesten kararır. Hediye olarak verilir. Papağan konuşturmasında kullanılır. Pamuğa tutulursa yakar. Şiire konu olan özellikleri ise şu şekildedir:

- ✓ *Metalden imal edilir:* Aynalar ilk defa demirden yapılmalarından dolayı Farsça demir anlamına gelen “âyen”den nispetle “âyene”, “âyîne” denilmiştir. (Ayverdi 2010: 94) Demir aynalar cilalanmadığı zaman görüntüyü karanlık aksettirir. Bu sebeple sürekli cilalanması gerekmektedir. Aynanın paslanması tasavvufi anlamda kullanılır ise kararmış gönül anlamına gelir ki bu gönlün cilalanması ancak insan-ı kâmil tarafından yapılabilir (Onay 2004:119; Şentürk 2016: 485). Bâkî de sevgilinin gönlünü çelik bir aynaya benzetmiştir. Ona göre sevgilinin gönlü çelik ayna gibidir, dolayısıyla vefânın görüntüsünü yansıtmamaktadır.

Eşkâl-i vefâ resmi kabul itmede kalbün

Âyinedür ammâ begüm âyîne-i pûlâd (G. 35/4)

Zâhiren, gülün yüzünde kırışıklık görünür ama, öyle bir berraklığı var ki görenler cilâlî mâdenden yapılan Çin aynası sanır.

Sûretâ çîn görünür çihre-i gülde ammâ

Bir safâ var ki görenler sanur âyîne-i Çin (G392/4)

- ✓ *Külle parlatılır:* Kirlenen ve görüntüyü aksettirmeyen aynalar kül ile parlatılır. Sevgilinin yüzü aynaya benzetilir. Aşık, sevgiliye ulaşamamaktan, üzüntüden ve hasretten aşk ateşiyle yanarak küle dönüşür. Sevgilinin gönlünün ve yüzünün bu külle parlatılması istenir. Tasavvufta ise müridin de gönlünün yani aynası karardığında ve irşadın fayda vermediği durumlarda mürşid-i kâmile giderek parlatması mazmunu sıklıkla kullanılır (Şentürk 2016: 486-7). Bâkî’ye göre parlayan ayna daha iyi yansıtmaya yaptığından, sevgili daha net görülebilir. Gönül senin ayağının izinin tozuna yüzünü bir ayna gibi sürdü. Amacı ise parlaklık kazanmaktır.

İzün tozına sürdü yüzün âyîne-veş dil

Maksûd benüm pâdişehüm kesb-i safâdır (G106/3)

Senin ayağının tozuyla cihanı gören göz aydınlanır, yolunun tozuyla gönül aynası parlaklık kazanır, şeklinde çevrilebilecek beyitte ise aynanın parlatılması anlatılmıştır. Hem gerçek aynanın parlaklığı hem de gönlün parlaklığı kastedilir. Paslı aynalar için âyîne-i jeng-dîde terkibi kullanılır.

Hâk-i pâyünle olur çeşm-i cihân-bîn rûşen

Gerd-i râhunla bulur âyîne-i can saykal (Kıt.1/3)

Eğer aynalar cila ile parlatılmazsa pusulasını şaşırır. Yanlış kapılara gider ki bu aşık açısından son derece hatalıdır. Gönül aynası parlatılıp arındırılmalıdır. Cilalama ile şarap arasında bağlantı kurulur. Şarap tasavvufta ilahi aşktır. Şeyh şarap içip idrâk aynasını cilalayıp parlatmalıdır. Riyâkâr olan şeyh, kusurunu giderip, aklını başına almalıdır. Yoksa idrâke ulaşamaz.

Mey içüp virmedüñ âyîne-i idrâke cilâ

Gider ey şeyh-i riyâ-pîşe bu idrâk degül (G309/4)

Bâkıyâ cilve kıılır şüret-i ikbâl ol dem

Ki gönül âyînesin pāk ü mücellâ göresin (G384/7)

- ✓ *Nefesten kararır*: Gümüştan imal edilen aynalar yapı itibariyle hassastır. İnsan nefesi ve teri ile kararır. Gerçekte aynanın kararması, aşıkların çektikleri âh ile ilişkilendirilir. Aşıkların âhları aynaları kararır. Nefese uğramak tabiri de kullanılır. Aşığın nefesine uğramaktan kasıt, aşığın ahını almaktır. Sevgili, yüzünü saklamalı, herkese göstermemelidir. Yoksa bağı yanık bir aşığın nefesine uğrar. Aşığın ahını alan sevgili ise bu dünyada rahat yüzü görmez. Burada çift anlam kastedilmektedir. Hem gerçek anlamda ayna nefesle kararır hem de ayna gibi başkasına yüz gösteren sevgilinin yüzü kararır. (Şentürk 2016:487)

Âyîne gibi her kese yüz virmesün ol mâh

Bir bağı yanuk ‘aşıkun uğrar nefesine (G427/4)

- ✓ *Papağan konuşur*: Tûtî, işittiği sesleri taklit eden, papağan cinsinden bir kuş türüdür. (Ayverdi 2010:1271) Papağanlar duyduklarını düşünmeden aynen tekrarlar. Papağanlara konuşma ayna arkasından öğretilir. Nasıl papağanlar ayna karşısında konuşma öğreniyorsa, aşık da sevgilinin ayna gibi yanağını görünce papağan gibi güzel sözler söyler. Papağan konuştuğu da ödül olarak şeker verilir. Bâkî aşağıdaki beyitte bunu ifade eder. Etrafa şekerler saçan senin dudağın gibi tatlı sözlü, hoş sohbet nerede? Papağan, senin yanağının aynası gibi bir aynayı nerde gördü?

Kanı bir şîrîn-suhan la’l-i şeker-bâruñ gibi

Kanda gördi tûtî bir âyîne ruhsâruñ gibi (G485/1)

Edebiyatta şeker çiğneyen papağan, güzel sözler söyleyen sevgiliye benzetilir. Şeker aynı zamanda, dudağı şeker gibi tatlı olan sevgiliyi ve onun dudağından dökülen sözleri simgelemektedir. Sözleri şeker gibi tatlı olan papağana ise ayna karşısında talim ettirilir.

Nice şîrîn olmasun kim süd yerine anası

Sükker ile beslemiş ol tûtî-i gûyâcuğı (G534/2)

- ✓ *Süret gösterir*: Âyîne-i devrân, zamanın aynası anlamına gelen bir tabirdir. Eski bir halk inanışına göre insanların kaderi, gök cisimlerinin hareketleriyle belirlenirdi. Kahinler, gök cisimlerine bakarak gelecekte haber verirlerdi. Sürekli dönen gök cisimleri insanların kaderleri üzerinde etkilidir. Her dönüşünde insanlara farklı suretler göstererek bazen sevindirir, bazen de üzer. Bu gök cisimleri, sürekli dönerek farklı suretler gösteren bir

aynaya teşbih edilmiştir. Ki bu aynalar, bir çarka bağlanarak döndürülünce, bakanlara sürekli birbirinden farklı görüntüler gösterir. Farklı suretler görenler ise sihre kapılmış gibi hisseder. Buna felek aynası da denilir. Bu göz boyacı sihir aynaları, bayram ve panayırlarda kurulan çadırlarda halka gösterilir. Ayna çarkını döndüren kişi, çadır gösterisinde, el çabukluğu ile aynalarda bir anda bir çok farklı suret gösterebilir (Şentürk 2016:477,495). Bâkî, âyîne-i devran ve suret-i ikbâl gibi ifadeleri istiare yoluyla felek ve feleğin takdiri anlamında da kullanmıştır. Bayramlarda kurulan dönme dolapların ne suretler göstereceğini şu şekilde ifade eder:

‘İd-gehde varalum dülâba dil-ber seyrine

Görelüm âyîne-i devrân ne sûret gösterür (G51/3)

Bâkî, Yavuz Sultan Selim’in sarayının avlusunda döşeli olan mermerleri talihin yüzünü gösteren aynaya benzetir. Mermerlerin parlaklığı ile aynanın parlaklığı kıyaslanmıştır. Sûret-i ikbâl ile geleceğin de parlak olacağı konusunda kehanette bulunmaktadır.

Âyînedür ki sûret-i ikbâli gösterür

Sahn-ı sarây-ı devleti ferşinde her ruhâm (K23/26)

- ✓ *Keçe kılıf içinde saklanır:* Çelikten yapılan aynalar paslanır, gümüşten yapılan aynalar ise kararır. Aynaların paslanmaması ve kararmaması için hava ile temasını kesmek gerekir. Bunun için keçeden yapılmış bir kılıf içerisinde saklanır. Bâzı tarikatlarda dervişlerin gösterişten ve süsten kaçınmalarının ifadesi olarak giydikleri kaba keçe olan nemed, aynayı cilalama ve saflaştırmada da kullanılır. Bâkî de nemed giyerek saflaşan derviş ile cilalanarak saflaşan ayna metaforunu işlemiştir. Bir nemed giyerek ayna gibi saflaş. Bir dilenci kılığında gezip dünyanın sultanı ol şeklinde çevrilebilecek beyit şöyledir. (Şentürk 2016:487)

Gir bir nemed içine âyîne gibi sâf ol

Sultân-i ‘âlem ol var gez suret-i gedâda (G478/4)

Nemed, normal şartlarda gerçek dervişler tarafından giyilir. Ancak bazı durumlarda ise riyakâr dervişler giyer. Bâkî, iki yüzlü aynaları riyakâr dervişlere benzetir. Buna göre ayna keçe içerisine konulursa hem kararır paslanmaz hem de riyakârlıktan kurtulmuş olur.

Âyîne gibi halka mürâ’îlik eylemez

Bâkî safâ-yı hâtır ile geydi bir nemed (G43/5)

- ✓ *Nişan hediyesidir:* Kız istemeye giderken erkek tarafının bohça ve sepet içinde tepsi, süslü bir kutu, şeker ve ayna götürmesi âdettendir. Sevgili, parlaklığı ve ulaşılabilir olması sebebiyle aya benzetilmiştir. Ayın nuru ile sevgilinin yüzünün güzelliği kıyaslanır. Gecenin karanlığını nasıl ayın ışığı aydınlatırsa, sevgilinin yüzünün nuru da aşığın gönlünün karanlığını aydınlatır. Aşık, nevrûz bayramında yüzünü gösteren sevgiliye, altın kaplı bir aynayı, yüz görümlüğü olarak hediye vermiştir.

Gün yüzün ‘arz eyledi nev-rûzda ol meh-likâ

Mihr altun kaplı bir âyîne virdi rû-nümâ (G8/1)

3. AYNA İLE İLGİLİ SEMBOLLER

3.1. Saflık

Aynaların yansıtabilmesi için ön yüzleri saf, temiz ve pürüzsüz olmalıdır. Bu temizlik safâ kelimesiyle ifade edildiğinden insanın temizliği, saflığı için de bu kavram kullanılmıştır. Tasavvufta bu sebeple aynanın saflığı ile gönlün temizliği hep teşbih olarak ele alınır. Bâkî de aynayı tasavvufta kullanılan bu anlamı ile almıştır.

Âyîne-sıfat sâf gerek safha-i sîne

Gün gibi ziyâ-güster ola rûy-ı zemîne (G427/1)

Allah'ın sırrının aynası, padişahın tabiatının aynasıdır. Onun gizli kin ve düşmanlıktan, gönül fesâdı ve karışıklıktan arınmış kalbi, saf ve içine bir şey katılmamış Sultânî gibidir. Sultânî, Osmanlı Devleti'nin sınırları içindeki Mısır, Trablus, Tunus ve Cezâyir darphanelerinde basılan Osmanlı altınlarına denilmektedir. (Ayverdi 2010: 1134) Bu kaside III. Mehmed için yazılmıştır. Padişahın kalbi saf sultânî altın gibidir.

Hemân âyîne-i sırr-ı Hudâdur tab -ı şâhâne

Müberrâ gıll u gışdan kalbi sâf u sâde sultânî (K14/30)

3.2. Yüz verme

Aynalar, kendisine bakanının yüzünü ona yansıtırlar. Her bakana kendi yüzünü yansıma olarak geri verdiği için yüz verme tabiri ortaya çıkmıştır (Şentürk 2016:490). Önemsemek, yakınlık göstermek gibi anlamlarla da kullanılmıştır.

Âyîne gibi her kese yüz virmesün ol mâh

Bir bağıryanık 'âşıkun uğrar nefesine (G427/4)

3.3. Ayna Tutma, Yansıtma, Âyîne-dâr

Aynalar, büyük binalarda aydınlatma aracı olarak da kullanılmıştır. Cami, saray, konak gibi yapılarda içeriye giren ışığı yansıtarak tüm binayı aydınlatma amacı güdülmüştür. Aynanın ışığı yansıtma özelliği ile aşığın sevgilinin suretiyle gönül evini aydınlatması kıyaslanmıştır. Buna göre aşık, gönlünü riyadan arındırmalıdır. Riyadan arınan gönül sevgilinin suretini ayna gibi yansıtır.

Rüşen gerekse hâne-i dil 'aks-i yârdan

Âyîne gibi sîneñi sâf it gubârdan (G377/1)

Âyine-dâr, pâdişahlara ve ileri gelen kimselere giyinirken ayna tutmakla görevli kimseye verilen isimdir. Berber ve hamamlarda ayna tutan çıraklar için de kullanılır. Kalender dervişlerinin sürekli tıraş olup temiz geldikleri için ayna taşımaları ve gelen geçene ayna göstererek dilencilik yapımaları da ayna tutma ile ilişkilidir. Sürekli cilalanıp temizlenmiş içindekini yansıtan gönlü de simgeler. (Şentürk 2016: 493) Şair, Kadızâde Ahmed Çelebi'nin fikirlerini güneşe ayna tuttuğu için güneşin bu denli parlak ve ışıklı olduğunu söyler. (Şahin 2011: 736)

Bu kadar nûrı güneş kandan iderdi tahsîl

Olmasa re'y-i cemîlün yüzine âyine-dâr (K25/35)

İlahî tecelliler dervişin, aşığın gönlüne zuhur eder. Mürşid, ârif olan kişi ise ilahî tecelliye alıp ayna gibi yansıtır. Yanağını göster ki tecellî nurları ortaya çıksın aynalar güneş gibi nur feyziyle dolarak ışığı yansıtın. Beyitte geçen nûr-ı tecellî terkibi ile aynı zamanda Kur'ân-ı Kerîm'de A'raf suresinde geçen Hz. Musa kıssasına da atıf vardır.

Göster ruhuñ ki nûr-ı tecellî zuhûr ide

Hürşîd gibi âyîneler feyz-i nûr ide (G420/1)

Bâkî güneşi aynaya, feleği ise âyîne-dâra benzetmiştir. Sevgilinin güzelliğine ayna tutmak ile sevgilinin güzelliğinin ışığı o kadar güçlüdür ki güneşe ve aya bile ışık verir. (Çetindağ 2005: 188)

Cemâlûñ pertevinden nûr-bahş ol mâh u hürşîde

Güneş âyîne-i hüsnûñ felek âyîne-dâr olsun (G353/2)

4. AYNAYA BENZETİLENLER

4.1. Gökyüzü ve Felekler

Ay ve güneş, parlaklık ve yuvarlaklık açısından sevgilinin yüz ve yanağına benzetilir. Sevgili yanağının ışığını gösterse, ziyası ile etrafı aydınlatan güneşe minnet mi kalır. Ay yüzlü sevgili nevrüzde gün yüzünü gösterince, güneş de ona yüz görümlüğü olarak ona altın kaplı bir ayna verdi.

Hürşîd ruhun kendüyi kim göstere cânâ

Minnet mi kalur mihr-i ziyâ-gustere cânâ (G1/1-102)

Cemâlün âfitâbından alup nûr

Meh-i tâbâna döndi câm-ı billur (G132/1-183)

Bâkî, aynayı sevgilinin yanağına benzetmiştir. Alemi gösteren ayna, sevgilinin yanağıdır. Aşık, âlemi seyretmek istiyorsa ayna olan sevgilinin yüzünü görmelidir. Eğer yanağını görmesem bu âlem gözüme görünmez, bana dünyayı gösteren ayna, yanağının aynasıdır. Sevgilinin güzellik unsurlarından olan yanak ile güzellikleri yansıtan ayna arasında kıyas yapılmıştır. Şaire göre aynanın gösterdiği âlemdeki tüm güzellik sevgilinin yanağından ibarettir.

Gözüme ‘âlem görünmez görmesem ruhsârını

‘Ârızun mir’âtıdur âyîne-i ‘âlem-nümâ (G15/4-110)

Aşık, sevgilisinin yüzünü ay ve güneş gibi parlaması, ışık saçması açısından aynaya, ışık saçması açısından ise muma benzetilir. Aynayı parlatan, mumu yakan ve aynayı ayna yapan ise sevgilinin parlak yüzüdür. Aşık, aynı zamanda aynayı da kıskanır. Ayna şanslıdır çünkü sevgiliyi her gün görmektedir. Dostum, tatlı, saf su yanağın aynasına benzemez, bir benzerini görmek istersen aynaya bak.

‘Ârızun mir’âtına âb-ı zülâl olmaz şebih

Dostum âyineye bak görmek istersen nazir (G145/4)

Güzelliğinin ışığından güneşe ve aya ışık ver ki güneş güzelliğinin aynası, felek ise ayna tutucun olsun.

Cemâlûñ pertevinden nûr-bahş ol mâh u hürşîde

Güneş âyîne-i hüsnûñ felek âyîne-dâr olsun (G352/2)

Görünen encüm degül gûyâ hazân evrâkınıñ

‘Aksidür âyîne-i eflâke düşmüşdür ‘ayân (G373/3)

Bâkî, baharı süslenen bir gelin gibi düşünerek ikisini kıyaslamaktadır. Çimenlik ve yeşillik alan, gelin gibidir. Yasemin ise şeklinden dolayı tarağa benzetilmiştir. Saba rüzgârı ise gelini giydirip süsleyen, saçlarını taramasına ve süslenmelerine yardımcı olan kadındır. Su ise bu güzellikleri yansıtan bir ayna gibidir. Çimen gelinin yüzüne güzellik ve canlılık vermek için yasemin tarak, saba gelin süsleyicisi, su ise ayna tutucudur. Âyîne-dâr, geline ayna tutan aynacıdır.

Zîb ü fer virmek için rûy-ı ‘arûs-ı çemene

Yâsemen şâne sabâ mâşita âb âyine-dâr (K18/15)

Bâkî, feleği aynaya benzetir. Mir’ât-ı felek ile mir’ât-ı âfitâb benzetmesi yaparak, güneş ile aynayı kıyaslamaktadır. Ancak mir’ât ve âfitâb mecazen birbirine benzetilir. Mir’ât tasavvufta Allah’ın tecellîsiyle var olan ve mazhar olduğu tecellîyi aksettiren varlıklardan her biri veya bu varlıkların tamâmı anlamına gelmektedir. (Ayverdi 2010: 827) Güneşe benzetilen ayna, vahdeti temsil ederken, âlem ise kesreti temsil etmektedir. Kadehin aksi, felek aynasında güneş olsun. Şarap kadehinin ışığından meclis ışıkla dolsun.

Piyâle ‘aks-i mir’ât-ı felekde âfitâb olsun

Fürûğ-ı sâgar-ı sahbâdan olsun pür-ziyâ meclis (G208/2)

4.2. Gönül, Kalp, Dil

Klasik Türk şiirinde ayna, gönül ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Aynanın birçok şair tarafından gönle benzetilmesi, gönül anlamında kullanılmasını doğurmuştur.

Kalp, Allah’ın evidir. Orada sadece Allah sevgisi bulunabilir. Gönülde kin, garaz, hırs, dünyalık, nefret olursa kararmasına yol açar. Nasıl aynanın yansıtması için tozlu ve paslı olmaması gerekiyorsa, gönlün de saf ve temiz olması gerekmektedir.

Bâkiyâ şâhid-i maksûd olur çihre-nümâ

Sâf u pâk âyine-i dilde gubâr olmayıcak (G240/5-249)

Tasavvufî ıstılahta Allah’ın tecellî ettiği yer kalptir. Allah’ın tecellî edebilmesi için kalbin temizlenmesi, kirlere arındırılması ve zikirle cilalanması gereklidir. (Uludağ 1996: 297) Ayna yansıtma özelliğinden dolayı kalbe benzetilir. Mir’ât-ı dil, âyine-i dil, mir’ât-ı kalb, âyine-i kalb gibi terkipler sıklıkla kullanılır.

Tâlib-i dîdar isen mir’ât-ı kalbün sâf tut

Hâtıra endişe-i cennet cehennem gelmesün (G355/3)

Gayp aleminin sırlarını ilham eden Tanrı, gönül aynasının karşısına geçip can kuşuna aşk sözünü söyledi.

Mülhim-i gayb gönül âyînesin karşı tutup

Eyledi tûtî-i câna bu kelâmı telkîn (K26/20)

4.3. Sevgili, Sîne, Yüz, Yanak

Sevgilinin övüldüğü, ön plana çıkarıldığı bir beyittir. Bâkî, sevgilinin güzelliğini sağlayan; bünâgûş, mengûş, gül, jâle, miyân gibi unsurlardan bahsederek, onu övmüştür. Beyitte sevgilinin sînesi ile gümüşün parlaklığı arasında kıyas yapılarak sevgilinin gümüş gibi berrak olan sinesinden bahsetmiştir. Sevgili, güzelliği ile hem âlemi hem de aşğının gönlünü aydınlatmaktadır. Ey sevgili, belin can ipliği mi, gümüşten bir ayna mı? Sanki kulak memen bir gül, küpen ise bir çiğ tanesidir. Kulaktaki kıvrımlar ile güllerdeki kıvrımlar, gülün üzerinde olan çiğ taneleri de kulaktaki küpeye benzetilmiştir. Bâkî, sevgilideki tüm bu güzellikleri ancak aynanın yansıtabileceğinden bahsetmektedir.

Miyânuñ rişte-i cân mı gümüñ âyîne mi sîneñ

Bünâgûşuñla mengûşuñ gül ile jâledür gûyâ (G6/4)

Dîvânda, yüz ve unsurları sıklıkla kullanılmıştır. *Rû, rûy, çihre, dîdâr, ruhsâr, likâ* gibi ifadelerle parlaklık, renk ve güzelliği açısından ele alınmıştır. Yüz, daha çok güneş, ay ve güle benzetilmiştir. Tasavvufta ise yüz, safa aynasıdır.

Ruhların vasfında Bâkî bir gazel nazm itdi kim

Ehl-i diller kodılar adını mir'âtü's-safâ (G15/6-111)

Bâkî, sevgili ile ayna arasında doğrudan bir bağlantı kurar. Sevgilinin yüzünün, yanağının güzelliği, parlaklığı ve canlılığı aynaya benzetilmiştir. Aynanın gece ayın ışığını yansıtarak karanlığı aydınlattığı gibi sevgilinin yüzü de aşığın karanlık kalbini aydınlatır. Bâkî sevgilinin yüzü ile yıldızın parlaklığı arasında da bağ kurmuştur. Yüz ve yıldız ikisi de ışığı yansıtır. İkisi de yüksektedir ve erişilmezdir.

Bâkî, sevgilinin yüzündeki ayva tüylerini, kir ve pasa benzetir. Sevgilinin yüzünü karartarak, parlaklığını saklar. Ayna da paslanıp kirlendiği zaman, parlaklığı yansıtmaz. Sevgilinin yüzündeki ayva tüyleri ile aynanın üzerinde kir ve pas arasında teşbih yapar.

Kim çeker yasını ey dil o kemân-ebrûnuñ

Kim görür ya tozını ol hat-ı 'anber-bûnuñ (G283/1)

Kad serv-i çemen yâre dehen gonca-i güzlâr

Hat müşğ-i Hutun çihre semen hâl karanfûl (G284/3)

Ne zaman gönlüme, sevgilinin yanağının düşüncesi düşse; sanki aynaya güneşin doğarken ki ışığının yansımaları düşer.

Her kaçan gönlüme fikr-i ârız-ı dilber düşer

Gûyiyâ mir'âta aks-i pertev-i Hâver düşer (G119-1)

Sîne, parlak bir aynaya benzetilmiştir. Sevgilinin yüzü, saf kadeh gibi parlak bir aynadan daha güzel ve parlaktır. Ayrıca sîne, renk itibarıyla de gümüş aynaya benzetilir. Sevgilinin sinesi, saf bir kadeh gibi parlak aynadan daha iyidir, güzeldir.

Kanı bir câm-ı musaffâ gibi sâfi-meşreb

Safha-i sinesi mir'ât-ı mücellâdan yig (G261/2-261)

Bâkî şu beyitte tecâhül-i ârif yaparak, yırtık yakadan görünenin, sine mi yoksa gümüşten bir ayna mı olduğunu bilmiyorum demiştir.

Bilmezin sîne midür simden âyîne midür

Yine yüz gösteren ol çâk-ı giribânundan (G346/3-313)

Senin sinen gözüme başka âlemler temaşa ettirir, ancak pek çok sine tüm alemleri gösteren aynanın bizzat kendisidir.

Gözüme özge 'âlemler temâşâ itdürür sîneñ

Nice sîne bu hod Âyîne-i 'âlem-nümâ ancak (G234/4)

Senin yüzünün niteliklerini ayna gibi kim vafede, hiçbir bir vafedici Bâkî tabiatlı gibi olmasın.

Kim ide vaf-ı cemâlün senün âyîne-sıfat

Bâkî-i tab' gibi olmaya hiç vassâfı (G541/5)

Senin yüzün, hakikatin yüzünü gösteren bir aynadır. Senin sözün, mutluluk ve doğruluk çeşmesinin tatlı suyudur.

Âyîne-i cemâl-i hakikat-nümâ yüzün

Âb-ı zülâl-i çeşme-i sıdk u safâ sözün (G260/1)

Gül aynasında, sevgilinin gönle ferahlık veren güzelliğini gör; gerçek yanağa ayna tutanı gör.

Mir'ât-ı gülde hüsn-i dil-efrûz-ı yâri gör

Ruhsâre-i hakikate âyîne-dârı gör (G122/1)

O yalın kılıcın rengi kanlı düşmandan mı oldu, yoksa yanağının aynasına ateşin yansıması mı düştü?

Hûn-ı düşmenden mi rengin oldı ol yalın kılıç

'Aks-i âteş düştü ya âyîne-i ruhsârına (G407/3)

Abanoz, sıcak iklimlerde yetişen bir cins ağaçtır. Tesbih, ok, kapı, pencere, kutu gibi işlerde kullanılır. Edebiyatta koyu ve parlak siyah özelliği mecazi olarak sevgilinin saçlarına benzetilir. Bâkî de bu mecazı kullanmıştır. Yarın zülfünün kıvrımı, temiz ve berrak yanağında öyle bir aynadır ki deste ve pervazı abanoz ağacıdır. Çerçevesi abanoz olan ayna ile sevgiliyi kıyaslamıştır. Sevgilinin yüzü aynaya, saçı ise sapı ve kenarlarındaki abanoza benzetilmiştir. Yarın zülûflerle çevrilmiş olan pâk ve sâf yanağı, sapı ve çerçevesi abanozdan yapılmış bir aynadır. Eğer Filip'in oğlu İskender, onun cemâlinin cihânı gösteren aynasını görmüş olsaydı, o meşhur aynasını koydurmağa lüzum görmezdi. (Çalışkan 2004: 254) Sevgilinin güzelliği cihanı gösteren bir aynadır.

Ruhsâr-ı şâf u pâki ham-ı zülf-i yârda

Âyinedür ki deste vü pervâzı âbnûs (G212/3)

Câm-ı cihân-nümâ-yı cemâlin göreydi ger

İtmezdi vaz'-ı âyine ferzend-i Filekûs (G212/4)

Görmez cihânı gözlerümüz yâri görmese

Mir'ât-ı hüsnî var ise 'âlem-nümâ imiş (G218/4)

4.4.Âyîne-i İskender- Kadeh – Câm-ı Cem

Bâkî, divan edebiyatına konu olan, âyîne-i İskender, mir'ât-ı İskender, âyine-i âlem-nümâ ve âyîne-i gîtî-nümâ gibi ifadeleri sıklıkla kullanmıştır. İskender, İskenderiye şehrini kurduğunda cihanı gösteren bir ayna yaptırarak Pharos adası üzerinde yüksek bir yere koydurmuştur. Gemilere yol göstermesi, şehri ve limanı aydınlatması ve çok uzaktan görünmesi özellikleri sebebiyle dünyanın yedi harikasından biri olarak kabul edilmiştir. Milattan önce 3. yüzyıldan 13. yüzyıla kadar varlığını sürdüren bu ayna, sihir ve büyücülükte kullanılmıştır. Bu sebeple de bir çok efsaneye konu olmuştur. Efsaneye göre bu ayna, yalancılardan görüntülerini yansıtmazmış. İskender, yalan söyleyenleri bu ayna ile anlarmış. Divan edebiyatında bu efsanevi yönlerin tamamı kullanılmıştır. Tasavvufta ise arınmış, yalnız Allah'ın bulunduğu gönlü ve insân-ı kâmilin gönlü anlamında kullanılmıştır (Pala 1991:252; Avcı 2014: 48).

Mir'ât ve âyîne kelimeleri, sevgilinin güzelliğini yansıtmaktadır. Sırlı olması, hem güzelliği hem de tecelliyi yansıması yönüyle de ele alınmıştır. "Âyineler arasında en ünlüsü İskender'inkidir. Rivâyete göre bunu Aristo icad etmiş, İskenderiye şehrinde minâre biçimindeki bir kulenin üstüne yerleştirmiştir" (Çavuşoğlu 2003: 122-123).

Bâkî, âyîne-i İskender'i câm-ı Cem'le beraber kullanmıştır. Sevgili ile câm-ı Cem ve âyîne-i İskender'i kıyaslar. Buna göre sevgilinin parlak yüzü aynaya, dudağı ise kadehe benzer. Ayna ve kadeh, sevgilinin yerini tutamaz. Çünkü sevgilinin özellikleri hem câm-ı Cem'den hem de âyîne-i İskender'den üstündür. Onların sadece adları vardır.

Câm la'lüñdür senüñ âyîne rûy-1 enverüñ

Adı var Câm-1 Cem ü Âyîne-i İskenderüñ (G258/1)

Âyîne-i Sikender, Mısır'ın İskenderiye şehrinde bir kulenin üzerine kurularak, limana giriş çıkış yapan gemileri izlemek için yaptırılmış aynadır. (Yıldırım 2008: 114). Câm-1 cihân-nümâ ise dünyayı seyrettiren kadehtir. (Onay 2009:107) Gerçekte İskender'in aynası ve dünyayı gösteren Cem'in kadehi, senin sarayında cam olmaktan safa bulurlar, zevk alırlar. Bâkî, dönemin padişahı olan Kanûnî'nin sarayını aydınlatan cam ile, İskender'in meşhur aynası ile Cem'in kadehi arasında kıyas yapmıştır. Âyîne-i Sikender ve câm-1 cihân-nümâ'dan sarayın camlarını daha üstün tutmuştur. Bu ikisi dünyayı göstermektense, sarayda pencere camı olsalardı mutluluk duyarlardı şeklinde ifade etmiştir. Saray ise devleti simgeler. Gizli mana ise âyîne-i Sikender ve câm-1 cihân-nümâ olarak âlemi göstereceklerine, sarayda cam olup, devletin ihtişamını yansıtan bir cam olsalar da mutluluk duyarlardı.

Câm-1 sarâyüñ olmadan el-hak safâ budur

Âyîne-i Sikender ü Câm-1 cihân-nümâ (G4/2)

Kadehin aynaya benzetilmesi klasik divan şiirinin en yaygın benzetme kalıplarından biridir. Mülk-i 'ayş u 'işret, yiyip içme mülkü yani meyhanedir. Câm-1 cihân-nümâ ise meyhanenin içini yansıtan, saflığı ve temizliği sembolize eden bazı durumlarda ise insan-ı kâmil anlamına gelen bir kavramdır. Yeme içme mülkünün/meyhanenin sahibi İskender olsak ne olur? Elimizdeki kadehimiz dünyayı gösteren bir ayna oldu. Bâkî bu beyitte, İskender'in aynası ile aşığın kadehi yani gönlü kıyaslamıştır. Kadeh, İskender'in cihânı gösteren aynasına benzetilmiştir.

Mülk-i 'ayş u 'işretüñ olsak n'ola İskenderi

Oldı elde câmumuz Âyîne-i 'âlem-nümâ (G3/3)

Câm-1 Cem ve mir'ât-1 İskender cefa taşıyla kırılabilir. Bâkî, dünya sıkıntı ve cefalarını taş a benzetmiştir. Cefa taşları sadece gönül aynasını değil İskender'in cihânı gösteren aynasını bile kırmıştır.

Nice Câm-1 Cem nice mir'ât-1 İskender dilâ

Dest-i mihnetden cefâ taşıyla bulmuşdur şikest (G24/2)

Sevgili şairin zihninde put gibi güzeldir. Bu sebeple sevgili aynaya bakmamalıdır. Çünkü aynada kendi suretini görünce, kendine hayran olur ve putperest olur.

Zinhâr eline âyine virmeñ o kâfirüñ

Zîrâ görünce sûretini büt-perest olur (G97/4)

Cemşîd'den müstamel olan Cem, Klasik Türk Edebiyatında sıklıkla kullanılan efsanevî İran hükümdarıdır. İran mitolojisine göre İran'ı 700 yıl yöneten Cem, insanları, asker, sanatkâr ve çiftçi olmak üzere sınıflara ayırmış ve Nevruz'u bayram ilan etmiştir. Hz. Âdem olarak da zikredilen Cem; Klasik Türk Edebiyatında *kuş*, *dev*, *peri* ve *yüzük* kelimeleriyle beraber kullanıldığında ise kudretiyle anılan Hz. Süleyman kastedilir. Şarab içmek için yaptırdığı kadehe câm-1 Cem, câm-1 Cemşîd, câm-1 cihân-nümâ, câm-1 gîfî-nümâ gibi isimler verilir. Bu sebeple şarabın mucidi kabul edilir. Tasavvufta ise; gönül, gönül gözü, gönül aynası, âb-1 hayât gibi anlamlarda kullanılmıştır (Albayrak 1993:279).

Bâkî, Cem'in kadehini gerek telmih gerekse teşbih açısından ele almıştır. O işveli kadının temiz, berrak dudağı, eğlence ve neşede Cem'in kadehinden hoş; Parlak sinesi ise tüm âlemi gösteren aynadan iyidir. Sevgilinin gerdanını, saflığı, rengi sebebiyle aynaya benzetir.

Musaffâ la'li ol şûhuñ safâda Câm-ı Cemden hoş
Mücellâ sînesi âyîne-i 'âlem-nümâdan yig (G271/2)
Cemşîd-i 'ayş ü 'işret ü Dârâ-yı dâr u gîr
Kisrî-i 'adl ü re'fet ü İskender-i zamân (K1/14)
Şikest oldığına râzî degüldi revnak-ı 'işret
Anun'çün düşmedi bir dem elinden câm Cemşîdün (G251/2)

Şarap, zevk ü safa kadehine bak; berrak, cilalı ayna budur. Gel içki kadehinin üzerindeki hava kabarcığını gör; hidayet yıldızı budur.

Bak câm-ı 'ayşa âyine-i pür-safâ budur
Gel gör habâb-ı sâgarı necm-i hüdâ budur (G57/1)

5.AYNA İLE İLGİLİ YAPILAN YORUMLAR

Aynalar riyakârdır. Aynalar her bakana yüz gösterdikleri için riyakâr kabul edilirler. Çünkü kendi yüzlerini gizleyerek bakanlara farklı yüzler gösterirler.

Âyîne gibi halka mürâ'îlik eylemez
Bâkî safâ-yı hâtır ile geydi bir nemed (G43/5)

Felek aynası, türlü suretler göstermeseydi eğer, bazen ağlayan, bazen yakıcı, bazen inleyen olur muydum? Buna göre felek sürekli değişmekte ve ayna gibi sürekli farklı suretler göstermektedir. Aşık bazen ağlar, bazen yanıp yakılır, bazen de dertli dertli inler. Aşık acı çekmektedir. Aşıktaki bu değişim, aynadaki suretlerin değişimi gibidir.

Olur mıydum gehî giryân gehî sûzân gehî nâlân
Felek âyînesi göstermeyeydi dürlü sûretler (G166/4)

Aynalar kıskanılır. Aşık, maşukunu herkesten kıskanmaktadır. Aşık, sevdiğini istediği zaman göremezken, ayna ise her bakışta onu görebilmektedir. Aynaların sevgiliye göz dikip bakması aşığı delirtmektedir. Aşık o kadar kıskançtır ki sevgilinin saçına taktığı takıdan bile kıskanmaktadır. (Şentürk 2016:491)

Ol perî-rû güzelün oldı mukâbil yüzine
Yine âyînenün ey dil görünür var gözine (G463/1)

Aynalar utanır. Sevgilinin yüzü, yanağı ve güzelliği karşısında aynalar utanır. Tatlı su hayadan, utancından yerin dibine girer.

Nic' olur gördi safâ âyîne-i hüsnünde
Yirlere geçdi hayâdan utanup âb-ı zülâl (G294/3)

Aynalar hayasızdır. Aşık sevgiliye ulaşamazken, ayna her zaman sevgiliye utanmadan doğrudan bakabilmektedir. Sevgilinin güzelliğini sürekli gördüğü için de yüzüzdür.

Sen yüz virelden âyîne buldı bu rağbeti
Hasret degüldi suretine halk o yüzüzün (G260/2)

6.AYNA İLE İLGİLİ ÂDET VE İNANÇLAR

Ayna ile ilgili en önemli inanışlardan biri kehanette kullanılmasıdır. Durgun sular, parlak yansıtıcı cisimler ve aynalarda görülen silüetlerden hareketle gelecekteki bilgi alınabileceğine inanılmıştır.

“Aynaların sihirli güçlere sahip oldukları inancının temelinde bu parlak yüzeylere yansıyan görüntülerin aslında kişinin ruhsal ikizi olduğu inancı yatmaktadır. Bu ruhsal ikiz, kadim insanlar için ruh kavramının açıklanmasında sıklıkla vurgu yapılan bir örnek olmuştur. Hatta Avrupa halk inançlarında bir kişi öldükten sonra evdeki aynaların kapatılması uygulaması vardır, çünkü kişinin ruhunun bu aynalara hapsolabileceği ve dünyadan hiçbir zaman kurtulamayacağına inanılırdı.” (Karatosun 2016:285) Ayna ile tılsım arasında tarih boyunca hep bir bağ kurulmuştur.

Aynanın, kehanet, büyü ve tılsımda kullanılması insanlık tarihi kadar eskiye dayanır. Bir rivayete göre Hz. Âdem dünyaya gönderilip nesli çoğaldığında çocukları tüm dünyaya dağılmıştır. Allah, Hz. Adem’in çocuklarını görebilmesi için dünyayı gösteren bir ayna vermiştir. Diğer bir rivayete göre ise Hz. Âdem, Cennet’ten dünyaya indirildiğinde, Allah’a dünyayı nasıl göreceğini sormuştur. Allah da ona yeryüzünde olup bitenleri anlayabilmesi için yıldızları yaratmış, yeryüzünün herhangi bir yerini görebilmesi için de Cennet’ten ayna vermiştir. Ancak Hz. Âdem vefat ettiğinde bu aynayı şeytan ele geçirir ve kırar. Hz. Süleyman, hükümdar olduğunda kırılan aynanın parçalarını toplar, tamir eder, deri bir kılıf içerisine koyarak tüm dünyayı seyreder. Hz. Süleyman vefat edince cinler aynayı yeniden parçalar. (Bağcı 1998: 22-23)

Rüzgâr gülistana gelerek gülün perdesini açtı. Zaman aynası bahtın, talihin yüzünü gösterdi.

Açdı gülün nikâbın bâd irdi gülsitâne

Gösterdi rûy-ı bahtı âyîne-i zamâne (G470/1)

Toplumda olan batıl inanışlardan biri de gece vakti aynaya bakmanın uğursuzluk getireceği inanışıdır. Hatta çocuklar aynaya bakmasın diye üzeri örtülür. Durgun su veya ayna ile cin çağırma inanışı da olduğundan, aynalar cinlerle ilişkilendirilir. (Şentürk 2016: 492)

Bâkî’nin şüphesiz en güzel şiirlerinden biri de dönemin sadrazamı için kaleme aldığı hâtem redifli kasidesidir. Bu şiirini 1561 yılında Sadrazam Semiz Ali Paşa’ya sunmuştur. Redifte yer alan hâtem, mühür anlamına gelmektedir. “Mührün beyitlerde özne görevinde kullanılması; özellikleri, yapısı, kullanım şeklinin anlatılması ve kişileştirilerek Osmanlı sosyal yapısındaki insan davranışlarının aktarılması sayesinde, mühür şiirdeki en önemli unsur hâline gelmiştir. Anlam katmanlarının temelinde bulunan, kasidenin omurgasını oluşturan mühür tüm unsurları ile kasidede mevcuttur” (Karagözlü 2019:451). Ali Paşa’nın mühründen hareketle, mühür; elmastan ayna ve altından tarak yapıp, halka yine alımlı genç kız edasını gösterir. Genç bir kızın elmastan bir ayna karşısında ve altından bir tarakla süslenmesi ise ilk anlamdır. Ancak elmas ayna ile yüzük taşı da kastedilmektedir.

İdüp elmâsdan âyîne vü zerden şâne

Gösterür halka yine şîve-i duhter hâtem (K19/4)

Yüzüğün üst kısmının parlaklığı İskender’in tacına/aynasına, yuvarlaklığı ise Cem’in kadehine benzetilmektedir. Şöhreti dünya mülkünü tutmuş, Cem’in kadehine ve İskender’in tacına sahip olsa bu hâtem için şaşırılacak bir şey mi?

Nâm ile tutdı cihân mülkin tan mı

Mâlik-i Câm-ı Cem ü tâc-ı Sikender hâtem (K19/2)

7. SONUÇ

16. yüzyılın en meşhur şairlerinden olan Bâkî’nin Divanının daha iyi anlaşılması ve üslûb özelliğinin ortaya konulabilmesi için divanına konu edindiği mazmunlar, metaforlar, teşbihler ve semboller bilinmelidir. Şairler sultanı olarak tanınan Bâkî, dili ustalıkla kullanarak girift haldeki hayalleri metaforlarla ifade etme yoluna gitmiştir. Öyleki metaforların ustalıkla ele alınması onun bir üslûb özelliği halini almıştır. Metaforları daha etkili hale getirmek için temsil, teşbih, istiare, telmih, mecaz-ı mürsel gibi sanatlarla beraber kullanmıştır. Metaforlar ile soyut ve iç içe geçmiş hayal ve düşünceler

somutlaştırılmıştır. Böylece duygu ve düşünceler daha anlaşılabilir hale getirilmiştir. Bâkî, manzumelerinde klasik dönemin düşünce dünyasını yansıtan metaforları sıklıkla tercih etmiştir. Duygu ve hayal aktarımını kolaylaştırmak için metaforları bir araç kullanmayı tercih etmiştir.

Bu çalışma ile Divanda yer alan 4508 beyit incelenerek ayna ile ilgili metaforlar tespit edilmiştir. Buna göre; âyîne 63, mir'ât kelimesi 16, âyîne-i 'âlem-nümâ 8, âyîne-dâr 6, mir'ât-ı İskender 2, âyîne-i idrâk 2, âyîne-i pûlâd 2, âyîne-sîmâ 2, mir'âtü's-safâ 1, âyîne-âb 1, âyîne-i devrân 1, âyîne-i Çîn 1 beyitte geçmiştir.

Divanda ayna ilgili kullanılan terkipler şu şekilde tespit edilmiştir: âyîne-i 'âlem-nümâ (G234/4; G3/3; G272/2; G191/1; G15/4), âyîne-i âb (G399/4), âyîne-i cân (K-1/4), âyîne-i devrân (G51/3), âyîne-i dilde (G240/5), âyîne-i eflâk (G373/3), âyîne-i gül (G130/8), âyîne-i hurşîd (G213/3), âyîne-i hüsn (G294/3; G352/2); âyîne-i idrâk (G74/7; G309/4); âyîne-i İskender (G258/2; G4/2), âyîne-i kalb (G226/3), âyîne-i nev-rûz (G537/3), âyîne-i pûlâd (G35/4), âyîne-i pür-safâ (G57/1), âyîne-i ruhsâr (G407/3), âyîne-i tîg (K7/29), âyîne-i zamâne (G479/1), mir'ât-i felek (G208/2), mir'ât-i dil (G98/4), mir'ât-i gül (G122/1), mir'ât-i hüsn (G111/4; G218/4; M6-6/4), mir'ât-i İskender (G24/2; G147/4), mir'ât-i kalb (G355/3), mir'ât-i mücellâ (G261/2), mir'ât-i zamân (M2-3/7), âyîne-dâr-ı şâhid-i gaybî (K14/31), Âyîne-i 'âlem-nümâ-yı saltanat (M3-2/1), Âyîne-i cemâl-i hakikat-nümâ (G260/1), âyîne-i sırr-ı Hudâdur (K14/30), âyîne-i sun'-ı cihân-ârâya (G239/1), âyîne-i tab'-ı safvet-âyînün (K21/26), âyîne-i tîg-i şehri-yâr (K17/7), mir'ât-ı cemâl-i Şâhdan (M3-1/2), mir'ât-ı hüsn-i ezel (G349/3), Mir'ât-ı hüsn-i yâre (G129/4), mir'ât-i cemâl-i cân-fezâ-yı saltanat (M3-2/1), Mir'ât-ı sun'-ı Hazret-i Hayy-i Kadîri (M1-7/1), Safha-i Âyîne-i 'âlem-nümâyı (G370/2; K22/20), Safha-i âyîne-i ruhsâr-ı meh-sîmâsına (G408/3), Pes-i âyîne-i tab'ın (K4/14), Sîne-i âyîne-sîmâsına (K25/23), hüsn-i âyîne (G299/3), vaz'-ı âyîne (G212/4), elek-i âyîne-sîmâ (G384/5), gönül âyînesi (K26/20).

Bâkî'nin ayna ile ilgili kullanımlarda hayal dünyası oldukça zengindir. Kelimelerin dizilimindeki ses uyumu ve ahenk, mana ile oldukça uyumludur. Kelimeleri ifade etmedeki mahareti, kelimelere sığdırdığı hayal zenginliği, sevgiliyi anlatmadaki başarısı, seçtiği metaforlarla doğrudan bağlantılıdır. Bu, dilinin sadeleşmesine, durulaşmasına ve mükemmelleşmesine katkı sunmuştur. Ancak sadeliği basitlik anlamında değildir. Her kelimesinde ayrı bir zekâ örneği, derin bir anlam ve saklı metaforlar gizlidir.

KAYNAKÇA

Aksan, D. (1995). *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*, Ankara: Engin Yayınevi.

Albayrak, N. (1993). "Cem", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 7, s. 279-280, İstanbul 1993.

Avcı, İ. (2014). Divan Şiirinde İskender-i Zülkarneyn. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(29), 47-69.

Ayverdi, İ. (2010). *Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük (I-III)*, İstanbul: Kubbealtı Lugati.

Bağcı, S. (1998). "Gerçeğin Suretinin Saklandığı Yer: Ayna", *Sultanların Aynaları*, İstanbul, Topkapı Sarayı Müzesi, s. 22-23.

Cebeci, O. (2019). *Metafor ve şiir Dilinin Yapısal Özellikleri*, İstanbul: İthaki Yayınları.

Cebecioğlu, E. (2014). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Ankara: OTTO Yayınları.

Çağbayır, Y. (2007). *Ötüken Türkçe Sözlüğü (1-5)*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Çalışkan, A. (2004). Dîvân Edebiyatı, Kelimeler ve Remizler: Bâkî'de Tasannu', *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi IV (2004)*, Sayı: 2.

Çatıkkaş, M. A. (2009). *Şiirimizin Beyitler ve Mısralar Sözlüğü*, İstanbul: Sütun Yayınları.

- Çavuşoğlu, M. (2003). *Divanlar Arasında*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Çetindağ, Y. (2011). *Ayna Kitabı*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Darıcı, Z. (2014). Feridüddin-i Attar'ın Mantıku't-Tayr İsimli Eserinde Metaforik Üslup, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yüksek Lisans Tezi*, Ankara 2014, s. 18.
- Durukan, Ş. (2018). Şiirin Aynası Aynanın Hafızası, *Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Bahar 2018, C. 19, S. 41.
- Eke, N. U. (2017). *Klâsik Türk Edebiyatında Metaforik üslûp*, Ankara: Akçağ yayınları.
- Güler, Z. (2004). “Şeyh Galip Divanında Ayna Sembolü”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. XIV. Sayı: 1, Elazığ 2004. s. 103-121.
- Kanar, M. (2011). *Farsça- Türkçe Sözlük*, İstanbul: Say Yayınları.
- Karagözlü, V. (2019). Söze Vurulan Mühür: Bâkî'nin Hâtem Kasidesi'nde Anlam Boyutları, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 2019, 449-488.
- Karatosun, M. O. (2016). Kehanet Türleri ve Kadim Kültürlerdeki Uygulamaları, *ÇÜİFD*, 2016, C. 16, S. 2, ss. 277-308.
- Küçük, S. (1994). *Bâkî Dîvânı*, Ankara: TDK Yayınları.
- Lakoff, G- Johnson, M. (2015). *Metaforlar Hayat, Anlam ve Dil*, çev. Gökhan Yavuz Demir, İstanbul: İthaki Yayınları.
- Martı, H. (2009). “Mümin Müminin Aynası Rivayeti Üzerine Bir İnceleme”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Konya Bahar 2009, Sayı: 27, s. 39-63.
- Onay, A. H. (2004). *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, haz: Cemal Kurnaz, İstanbul: MEB Yay., 2. bs., s. 122.
-, (2009). *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, 1. Baskı, İstanbul: Dağarcık Yayınlar.
- Ögke, A. (2007). Mevlânâ'nın Mesnevîsinde “Har (Eşek)” Metaforu, *Tasavvufî İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, 18, (2007). s.19-20.
- Öztürk, F. (2007). Bakî Divanı Sözlüğü [Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük], Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi.
- Pakalın, M. Z. (2004). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: MEB Yayınları, C. I., s. 124.
- Pala, İ. (1991). “Âyîne-i İskender”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 4, s. 252, İstanbul 1991.
-, (2004). “Mazmun”, *Ansilkopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Kapı Yayınları, 24. bs.
- Sinemoğlu, N. (1991). “Ayna”, *DİA*, C. IV, İstanbul, s. 259-260.
- Sucu, N. (2010). “Mesnevî'nin Bir Beyti Işığında Gönül Aynası ve Mevlânâ'nın Gönüle Bakışı”, *Sufi Araştırmaları Dergisi*, C. I. Sayı: 2, Yaz 2010, s. 73-86.
- Şahin, E. (2011). Bâkî Divanı'na Göre 16. Yüzyıl Osmanlı Toplum Hayatı, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul.
- Şentürk, A. A. (2016). *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, İstanbul: OSEDAM, C. I.
- Uluç, T. (2011). *İbn-i Arabî'de Ayna Sembolizmi*, İstanbul: İnsan Yayınları.

- Uludağ, S. (1996). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 2. Baskı, Ankara: Kurgu Kültür Merkezi Yayınları.
- Yıldırım, N. (2008). *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Yıldızlar, M. (2018). 16. Yüzyıl Aşk Mesnevîlerinde Ayna, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Türk İslam Edebiyatı Bilim Dalı, *Yüksek Lisans Tezi*, Konya 2018.